

UNUS EX MILLE ELECTUS (HLEDÁNÍ ŽIŽKOVY DUŠE)

PETR ČORNEJ

This article pays attention to the attributes that contemporaries attributed to Žižka. They considered him special, that is, exceptional and unique, apparently abounding in charisma, through which he was able to fascinate the crowd and motivate his followers. Lawrence of Březová and his old Czech translator also highlight Žižka's zeal with which he promoted the Hussite understanding of God's law. This characteristic refers to the Bible, whether in the Old Testament, deuterocanonical or New Testament texts, and it basically confirms the legitimacy of Žižka's leadership and loyalty to the principles he professed. For Žižka, the Eucharist received under both ways, the belief in Christ's bodily presence in the sacrament of the altar and the following of God's Word were the supreme command and the guarantee of the correctness of his path to salvation. However, a zealous person is usually energetic, lively and sensitive, which in turn confirms the findings of previous research. It was emotion in combination with a sense of justice that made the governor in the eyes of his warriors "brother Žižka". Even the Hussite critics admitted that he was a true divine warrior. According to them, there were few such people, at most one in a thousand.

Key words: Jan Žižka; attribute; emotivity.

Velký český historik Josef Pekař si svého času povzdechl: „U Žižky nemáme detailu potřebného: chůze, mluva, hlas, zvyky, fyziognomie. A nejmenší věci jsou často nejinteresantnější.“¹ O vynikajícím vojevůdci toho ovšem nevíme mnohem víc. Zprávy, které se o něm zachovaly, jsou sice relativně četné, leč stručné a kusé, ať již se probíráme kronikami, korespondencí, záznamy úředního charakteru, teologicko-filozofickými traktáty či básnickými skladbami. Kromě *Husitské kroniky* Vavřince z Březové nacházíme jen střípky, které neumožňují sestavit ucelený válečnickův portrét, natož proniknout do jeho vnitřního světa. Je to ještě bolestnější deficit než absence Žižkova věrného výtvarného zpodobení, k němuž by husitský hejtman zřejmě ani nedal souhlas. Všechna zobrazení, jež se z 15. a počátku 16. století dochovala, jsou schematická a až na výjimky vycházejí z ustáleného archetypu, představujícího Jana Žižku v čele vojska.² Naštěstí se zachovalo několik válečnickových listů a slavný vojenský řád, ve skutečnosti ustavující programový zápis Žižkova východočeského svazu, avšak výsledné znění těchto písemností formuloval dle zadavatelových pokynů pověřený písař, s vysokou pravděpodobností vojevůdčův kaplan. O Žižkovi není ani známo, zda uměl psát, což bylo neskonale náročnější než se naučit

¹ *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933*, Ed. Josef Hanzal, Praha 2000, s. 131.

² Viz mnohokrát reprodukováná vyobrazení v Göttingenském rukopisu (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sugn. Cod. Theol. 182, fol. 38^r), v Jenském kodexu (Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24, fol. 76^r) a v České kronice, Konáčově adaptaci slavného díla *Historia Bohemica* Eney Silvia Piccolominiho (Staré Město pražské 1510, fol. G1a). K nim je nutno připočítat četné kachle, jež evidoval PAVLÍK, Č.: *Velký obrazový atlas gotických reliéfů. Čechy, Morava, české Slezsko*, Praha 2017, s. 185 (č. 517–519), s. 186 (č. 520–522), 187 (č. 528). Zajímavý artefakt představuje Žižkova postava na kamenném táborském městském znaku, práci Wendela Roskopfa z let 1515–1516.

čist. Cennou vypovídací hodnotu mají Žižkovy pečeti, jimiž se objektivně zabýval Vladimír Růžek.³ To je v součtu vše. V porovnání s Janem Husem, Jakoubkem ze Stříbra, Mikulášem z Pelhřimova nebo Petrem Chelčickým tak máme k dispozici poměrně skromnou pramenovou základnu, leč přece jen podstatně bohatší než v případě většiny husitských hejtmanů.

Neúplné a nedostatečné výpovědi pramenů patří k hlavním důvodům, proč se charakteristika Jana Žižky v pracích moderních historiků výrazně liší. Od poloviny 19. století vykrytalizovala dvě, do značné míry protichůdná pojetí nejproslulejšího husitského hejtmana. Na jedné straně je to obraz vytvořený Václavem Vladivojem Tomkem, který v Žižkovi spatřoval nejen mimořádně schopného válečníka, ale také uvážlivého a prozíravého státníka, skutečného politického vůdce, jemuž ležela na srdci jednota všech husitských sil a který všechny snahy napřel k „obraně vlasti“ i k „zavedení pevného pořádku v zemi“.⁴ Toto hodnocení převzali mimo jiné Hugo Toman, Václav Novotný, Rudolf Urbánek, František Michálek Bartoš i Jiří Kejř⁵ a zásluhou celé plejády výtvarníků, beletristů, dramatiků a filmařů zakořenilo v dějinném povědomí české společnosti. Víceméně se s ním ztotožnili i čelní zahraniční znalci husitské problematiky, na předním místě Frederick Gotthold Heymann a Howard Kaminsky.⁶ František Palacký a v jeho stopách též někteří významní badatelé, byť rozdílně ideově ukotvení (Josef Pekař, Kamil Krofta, Amedeo Molnár), vykreslili Jana Žižku jinak. Shledávali v něm především „fanatika – pro pobožnost“, zaníceného „božího bojovníka“, hodlajícího vnutit svůj výklad husitského programu „všem a všemu“ a usurpujícího si „právo strážce nad husitským pravověřím“. V jejich pojetí postrádá úspěšný vojevůdce širší politický rozhled i ochotu ke kompromisu a k prosazení svých představ volí cestu dlážděnou násilím.⁷

Ani historikové, kteří zpochybňovali vojevůdcovy státnické vloh, však nepodléhali protireformační a barokní interpretaci husitského vojevůdce, obdařeného zločineckým vzhledem, nenávisťně ničícího kostely i kláštery a bezohledně usmrcujícího všechny dopadené katolické kněze, hlavně řeholníky. Tato „Räubergestalt“, rozšířená na českomoravském území zvláště v pobělohorském období a čerpající podněty ze starších oblíbených textů Eney Silvia Piccolominiho, Vác-

³ RŮŽEK, V.: *Ikonografie pečeti Jana Žižky z Trocnova a jiných husitských bojovníků*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), edd. Miloš Drda – Zdeněk Výbiral ve spolupráci s Jakubem Smrčkou. Tábor 2007, s. 491–519.

⁴ TOMEK, W. W.: *Jan Žižka*. Praha 1879, s. 122, 131, 143, 211, 212.

⁵ TOMAN, H.: *Literární památky, duch a povaha Žižkova*. Věstník Královské české společnosti nauk (dále jen VKČSN) 1893, č. 16, Praha 1894, s. 1–100 (zde především s. 91, 95, 98, 100); NOVOTNÝ, V.: *Žižka. Na paměť 500. výročí jeho smrti dne 11. října 1424*. Praha 1925, s. 16–17; URBÁNEK, R.: *Jan Žižka*. Praha 1925, s. 281–283; Týž: *Slavnostní řeč prof. dr. R. Urbánka v Táboře dne 11. října 1424 u příležitosti památky 500. výročí smrti Žižkovy*, Tábor 1925, s. 8–10; Týž, *Prvních sto let utrakvistu (1419–1526)*. In: Československá vlastivěda. Díl IV. Dějiny, ed. Václav Novotný. Praha 1932, s. 163–340 (zde s. 193–194); BARTOŠ, F. M.: *Jan Žižka z Trocnova*. Praha 1924; Týž, *Jan Žižka z Kalichu*. Praha 1924; Týž, *Husitská revoluce I. Doba Žižkova 1415–1426 (České dějiny II/7)*. Praha 1965, s. 198–200; KEJŘ, J.: *Jan Žižka jako politik a státník*. Jihočeský sborník historický 43, 1974 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 19–26; Týž, *Jan Žižka – otázky bez odpovědí*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 25–37. K tomuto pojetí velkého válečníka se časem, byť zprvu zastával jiné mínění, přiklonil také ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*. Praha 1993, zvláště s. 148.

⁶ HEYMAN, F. G.: *John Žižka and the Hussite Revolution*. Princeton – New Jersey 1955, passim; KAMINSKY, H.: *A History of the Hussite Revolution*. Berkeley and Los Angeles 1967, s. 412, 420.

⁷ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III*. ed. Míloslav Novotný (podle posledního vydání vyšlého za života spisovatelova a podle posledního rukopisu), Praha 1939, s. 490; PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba III. Žižka vůdce revoluce*. Praha 1930, s. 290; KROFTA, K.: *Žižka a husitská revoluce*. Praha 1936, s. 66; MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Tábořem*. Jihočeský sborník historický 43, 1974 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 27–35, zde s. 34.

lava Hájka z Libočan i dalších katolických autorů, přežívala dlouho do 19. století a částečně ovlivnila mínění řady obrozeneckých tvůrců činných před rokem 1848. I v reformačním prostředí zdomácnělo už v druhé polovině 15. věku pojetí Žižky jako „metly boží“ seslané na neužitečné mnichy. Zároveň však obdivovatelé husitských úspěchů situovali proslulého válečníka do nebeské říše, kde ve společnosti apoštolů i dalších světců střeží úzkou bránu, která do věčného Kristova království propustí toliko spravedlivé. Vyhrocená antiteze, v níž proti sobě stojí zplozenec pekla a spasený křesťan, není však pro naše téma určující, i když se zrodila krátce po Žižkově skonu.⁸

K hledání odpovědi na otázku, jaký Jan Žižka opravdu byl, mě před patnácti lety nasměrovaly právě rozporné názory předních českých (a částečně i zahraničních) husitologů. Tehdy jsem se pokusil překonat tradiční přístup, vysvětlující osobnost nejslavnějšího husitského hejtmána především prostřednictvím jeho listů a takzvaného vojenského řádu, a cíleně se zaměřil na dochovaná svědectví lidí, kteří Žižku osobně znali. Není jich mnoho, pouze čtyři. Předně pražský univerzitní mistr, spisovatel a kronikář Vavřinec z Březové, dále jeho generační vrstevník mistr Jakoubek ze Stříbra, který prosazoval přijímání eucharistie sub utraque specie jako závaznou podmínku spasení, a skrovný výčet uzavírají senior tábořské církve Mikuláš z Pelhřimova s Petrem Chelčickým. Závěr vyvozený z jejich textů byl překvapivě jednoznačný a vyzněl ve prospěch názorů Františka Palackého, Josefa Pekaře i Amedea Molnára.⁹

Ve Vavřincově podání vystupuje Jan Žižka jako skvělý a mimořádně odvážný i statečný (*supra modum audax et strenuus*) bojovník.¹⁰ Pacifista Petr Chelčický nicméně vojevůdcovy kruté činy odmítl, neboť odporovaly novozákonním principům, jimiž se opravdový křesťan musí bezvýhradně řídit.¹¹ Obdobně motivovaný nesouhlas číši i z postoje Jakoubkova, který Žižku sice výslovně nejmenoval, ale zřetelně odsoudil jeho praxi zapojovat do krvavého zápasu ženy a děti (tj. chlapce mladší čtrnácti let).¹² Mikuláš z Pelhřimova ve svém rozsáhlém literárním díle nezmínil nepřemoženého válečníka ani jednou, očividně kvůli inkviziční pravomoci, kterou si hejtmán osoboval a na jejímž základě persekvoval a posílal do plamenů tábořské sektáře, včetně kněží.¹³ Ani jeden z uvedených autorů nepropůjčil Žižkovi atributy uvážlivý (*prudens*) a prozíravý (*providens*),¹⁴ běžně užívané v případě lidí obdařených politickým nadáním i rozhledem.

⁸ Mnoho dokladů ke genezi obou protikladných obrazů Jana Žižky snesli KRAUS, A.: *Husitství v literatuře, zejména německé I. Husitství v literatuře prvních dvou století svých*. Praha 1917; URBÁNEK, R.: *Žižka v památkách a úctě lidu českého*. Brno 1924, s. 6–91; GUTH, K.: *Žižka ve výtvarném umění*. In: Sborník Žižkův 1424–1924, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, s. 290–304, zejména s. 292–300; POCHOBRADSKÝ, F.: *Jan Žižka ve výtvarném umění*. Zvláštní otisk z Vlastivědného sborníku východočeského 2, 1924, s. 3–47, zvláště s. 4–13; PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba II. Jan Žižka*. Praha 1928, s. 59–164. Z novější produkce mimo jiné VYBÍRAL, Z.: *Jan Žižka. O tábořském hejtmánu a husitském vojevůdci*. Tábor 2014.

⁹ Poprvé jsem tak učinil v referátu předneseném 12. října 2004 a publikovaném pod názvem *Jan Žižka ve velkých a malých dějinách*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 39–60. Toto pojetí jsem vzápětí poté prohloubil ve studiích *Jan Žižka (Pokus o charakteristiku)*. In: Od Jana Žižky k Poděbradům (Acta Universitatis Reginaehradecensis. Facultas studiorum humanorum, Historica I.), Hradec Králové 2006, s. 17–37; *Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky*. In: W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905), ed. Miloš Řezník. Pardubice 2006, s. 111–125. Obě práce byly přetištěny v souboru mých statí *Světila a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií*, Praha 2011, s. 136–150, 347–357.

¹⁰ *Fontes rerum Bohemicarum V* (dále jen FRB), edd. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll. Praha 1893, s. 364, 371.

¹¹ CHELČICKÝ, P.: *Spisy z Kapituliho sborníku*. ed. Jaroslav Boubín, Praha 2018, s. 117, 428.

¹² JAKOUBEK ze Stříbra, *Výklad na Zjevení sv. Jana*, ed. František Šimek. Praha 1932, s. 571.

¹³ Blíže k tomu MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Tábořem*. s. 33–35.

¹⁴ V staročeských textech nalezneme jako ekvivalent latinského pojmu *prudencia* (respektive *prudencia*) také slova *múdrost*, *rožšafnost*, *domyšl* a *opatnost*; přívlastek *prudens* byl nejčastěji překládán jako *moudrý*, *chytrý*, *smyslný*, *opatrný*. Podklady jsem čerpal ze Staročeské kartotéky oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, dostupné na webových stránkách uvedené instituce.

Naproti tomu tábořský hejtman Mikuláš z Husi, zesnulý 24. prosince 1420, figuruje na foliích Vavřincovy kroniky jako *homo magni consilii et providencie*, tedy muž velké rady (velkého rozumu) a prozíravosti.¹⁵ Stejnou charakteristikou obdařili přímí pozorovatelé o něco později také Jiřího z Poděbrad, který ctil zásadu *Non armis, sed consilio et prudencia magis* (Nikoliv zbraněmi, ale více rozvahou a rozumností).¹⁶ To samozřejmě neznamená, že by Mikuláš z Husi a „král dvojího lidu“ neprokázali statečnost, nebo že by Žižka postrádal schopnost racionálního uvažování, nicméně určující rysy jejich osobností vyvstávají z přímých svědectví dostatečně zřetelně. Tomkovo pojetí Jana Žižky jako osobnosti, v níž se snoubila odvaha, statečnost i ostrážitost vojáka s rozvahou politika a státníka, v této prověrce neobstálo. Současníci naopak zdůrazňovali vojevůdcovu přímochařost, rozhodnost, schopnost volit radikální řešení i držet dané slovo. Ostatně sémantické pole adjektiva *statečný* zahrnovalo ve středověku nejen *chrabrost*, ale rovněž *čestnost* a *poctivost*, tj. *dostatečnost* v ohledu morálním.¹⁷ Nekompromisní bojovník Žižka si potrpěl na svou neposkvrněnou čest, bez níž šlechtic nemohl dosáhnout spasení.¹⁸

Václav Vladivoj Tomek byl o správnosti svého portrétu Jana Žižky pevně přesvědčen, aniž si uvědomoval, jak je při psaní historických prací ovlivněn duchem romantismu a jak hluboce tkví v středověkém, ba namnoze ještě starověkém chápání dokonalého rytíře, respektive vojáka (*miles*). Dle antického, ale i biblického výměru slučoval ideální bojovník v harmonické jednotě čtyři základní ctnosti, totiž *statečnost*, *odvahu*, *uvážlivost* a *prozíravost*, přičemž první dvě obsahoval nadřazený pojem *fortitudo* (tj. *síla*, *udatnost*, *ráznost*, *zmužilost*),¹⁹ zbývající polovina pak byla zahrnována pod sumarizující substantivum *sapientia* (*moudrost*). Už starověk ale věděl, že je téměř nemožné, aby jeden člověk v sobě spojoval natolik rozdílné ctnosti, jakými jsou *fortitudo* a *sapientia*, a naplňoval tak vysněný ideál bojovníka. I proto někteří raně středověcí autoři (například Fulgentius a Isidor Sevillský) považovali muže slučující odvahu a moudrost za „hodny nebe“.²⁰ Ani českému kronikáři, tradičně nazývanému Dalimil, neuniklo, že harmonické propojení zmíněných vlastností je „vláščí boží dar!“²¹ V pracích autorů, zabývajících se obsahem čtyř stěžejních ctností (*prozíravost*, *statečnost*, *spravedlnost* a *umírněnost*), jimiž měl být vybaven panovník, se pak setkáváme s názorem, že je do člověka vlévá Bůh. Podle Jana Husa bylo ovšem třeba, aby dotyčný zmíněné ctnosti prokazoval opakovaně a zároveň aby se ve svých skutcích vyvaroval hříchu. Statečný rytíř musí bezpodmínečně bojovat za spravedlnost, nikoliv s vidinou dosažení kořisti a slávy.²² Ačkoliv se Jan Žižka v husitských válkách nikterak neobohatil, dobový ideál dokonalého rytíře přesto nenaplňoval. Vyjdeme-li z Husova chápání sedmi darů Ducha svatého (moudrost, rozum, rada, síla, umění, dobrovolnost, bázeň), pak husitský válečník postrádal, alespoň ve světle předchozích zjištění, přinejmenším první tři.²³

¹⁵ FRB V, s. 371.

¹⁶ Tento i další četné výroky v uvedeném smyslu uvádí URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský (České dějiny III/2)*. Praha 1918, s. 11–19 (citát na s. 18).

¹⁷ NĚMEC, I. – HORÁLEK, J. a kolektiv. *Dědictví řeči*. Praha 1986, s. 275.

¹⁸ ŠIMŮNEK, R.: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, s. 213.

¹⁹ Výskyt slov *udatný* a *udatnost* v lexikální zásobě středověké češtiny eviduje Staročeskou kartotéka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Viz i *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká III. Genesis – Esdráš*, ed. Vladimír Kyas. Praha 1988, s. 246, 321, 322, 368, 380 a na četných jiných místech.

²⁰ K tomu i předchozímu detailně ČORNEJ, P.: *Světla a stíny husitství*. s. 140.

²¹ *Staročeská kronika tak řečeného Dalinila (1). Vydání textu a veškerého textového materiálu*. edd. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – +Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková. Praha 1988, s. 251 (verš 22).

²² Viz ŠIMEK, F.: *Staročeský překlad spisu Jana Guallenis O čtyřech stěžejních ctnostech*. VKČSN 1951 (č. 1), s. 14–15, 43–45, 51–53, 62–63; *Spisy M. Jana Husi (č. 4–6). Super IV Sententiarum*, ed. Václav Flajšhans, Praha 1904, s. 475–484.

²³ HUS, J.: *Jádro učení křesťanského*. In: *Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Tomus IV. Drobné spisy české*, (zamlčený editor) Jiří Daňhelka, Praha 1985, s. 332.

Žižkovo začlenění mezi dokonalé bojovníky problematizovala rovněž jeho předrevoluční minulost lapky, násilníka, žoldnéře a člověka, který se nerozpakoval zabíjet, jakkoliv se v tomto směru nelišil od stovek, ba tisíců příslušníků nižší šlechty. Podle přísných kritérií, stanovených duchovními autoritami, nepatřil někdejší trocnovský zeman mezi správné rytíře, protože se určitý čas živil lupičstvem, účastnil se nespravedlivých válek, bojoval za žold, mstil se svým protivníkem, a pobíjel lidi bez souhlasu nadřízeného.²⁴ Rovněž krutý způsob, jakým vedl ozbrojený boj, se vymykal podmínkám spravedlivé války za boží zákon v definici Jana Husa, Jakoubka ze Stříbra, Jana Příbrama, Mikuláše z Pelhřimova i dalších husitských bohoslovců. Cílem spravedlivé války, vedené za boží pravdy, má být především snaha napravit protivníka, nikoliv ho fyzicky zničit.²⁵ Žižkovo vojsko si však v průběhu roku 1420, ale i v následujících letech počínalo jako „krvaví andělé“, řídící se příklady nekompromisních starozákonních hrdinů, mimo jiné i Judy Makabejského, jehož parafrázovaná promluva se ozývá v slavném chorálu *Ktož jsú boží bojovníci*.²⁶ Nesmiřitelný postup Žižkových bojovníků na Rabí a v Prachaticích roku 1420 i v Chomutově a Berouně na jaře 1421 slouží jako výmluvné důkazy, které by bylo možné dále rozhojňovat.

Přesto všechno byl Jan Žižka v očích svých přívrženců a obdivovatelů božím bojovníkem a Kristovým rytířem (*miles Christi*). Formálně toto přesvědčení stvrdil před zraky tisíců husitských vojáků slavnostní akt hejtmanova pasování na rytíře, uskutečněný (zřejmě) po nedělní mši 11. ledna 1422 před dobytým Německým Brodem. Současně se tak završoval triumf spojených husitských vojsk, která porazila sbory Zikmunda Lucemburského a ukofistila pět až sedm uherských korouhví, pokládaných za mimořádně cenné trofeje.²⁷ Rytířské důstojenství udělila husitskému válečníkovi vítězíci revoluce, předurčující jej k začlenění do Kristova nebeského vojska, které na konci věků svede vítězný zápas s Antikristem. Bylo to plně ve shodě s hodnocením nepřemoženého vojevůdce jako obzvláštního horlitele pro boží zákon („legis Christi zelatore precipuo“), jak Žižku charakterizoval Vavřinec z Březové a v jeho stopách i kališníci 16. století na stránkách tištěné *Kroniky velmi pěkné o urozeném a statečném rytíři Janovi Žižkovi, Čechu, pravdy boží horlivému milovníku*.²⁸ Spojení rytířské statečnosti se zaujetím pro boží zákon a národním vědomím je v případě druhého spisu příznačné i výmluvné.

Formulace o horliteli pro boží zákon či o horlivém milovníkovi božích pravd odkazuje k několika místům Starého i Nového zákona. O horlení pro Boha hovoří například Čtvrtá kniha

²⁴ CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku*. Praha 2004, s. 319–320.

²⁵ K podmínkám spravedlivé války v obecné rovině *Tamtéž*, s. 324–339. S ohledem na husitské mínění například SEIBT, F.: *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. 2., erweiterte Auflage, Köln – Wien 1990, s. 16–57; MOLNÁR, A.: *Mír v husitském myšlení*. Husitský Tábor 4, 1981, s. 21–30; SOUKUP, P.: *Svatá válka v představách husitských mistrů. K formování a zdrojům husitského učení o válce*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 377–389; Týž: *Dobývání hradu Skály v roce 1413 a husitská teorie války. Ke spisku Jakoubka ze Stříbra o duchovním boji*, *Mediaevalia historica Bohemica* 9, 2003, s. 175–210; Týž: *Bible a násilí za válek s husity*. In: Pavel Soukup, Jaroslav Svátek a kolektiv, *Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů*, Praha 2010, s. 78–89.

²⁶ HOLEČEK, F. J.: *Makkabäische Inspiration des hussitischen Chorals „Ktož jsú boží bojovníci“ („Ihr, die die Kämpfer Gottes und seines Gesetzes seid“)*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991), edd. Miloslav Polívka – František Šmahel, Praha 1996, s. 111–125.

²⁷ *Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová, Praha 2003, s. 197; *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, ed. František Šimek, Praha 1937, s. 38; ČORNEJ, P.: *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*. Praha 2019, s. 450.

²⁸ *FRB V*, s. 362; tištěný exemplář *Kroniky velmi pěkné* chová Knihovna Národního muzea, sign. 25 E 17. Titulní list reprodukuje například *Výbor z české literatury doby husitské II*. edd. Bohuslav Havránek – Josef Hrabák – Jiří Daňhelka a spolupracovníci, Praha 1964, obr. 24 u s. 361.

Mojžíšova (Nu 25, 13), dále Izajáš v 17 verši 59 kapitoly („...oděl se rouchem pomsty, jako pláštěm zahalil se rozhorlením“) a jako horlitele pro židovskou víru prezentuje První kniha Makabejská kněze Matatijáše, který se odmítl podříditi vůli „helenistického“ krále Antiocha IV. Syrského a zřící se náboženství předků. Panovníkova úředníka i Žida, jenž vyšel Antiochovi vstříc, zabil u oltáře (1 Mak 2, 15–25). „Bože, chraň, abychom opustili Zákon a jeho ustanovení,“ zvolal Matatijáš k shromážděnému lidu krátce předtím, než vykonal krvavý čin (1 Mak 2, 21). „Horlil pro zákon,“ dodává o několik řádků dále deuterokanonická kniha (1 Mak 2, 26). Se zabitím dvou mužů se ale Matatijáš nespokojil a téměř vzápětí veřejně vyzval Židy k ozbrojenému povstání proti cizí moci: „Každý, kdo horlí pro zákon a zachovává smlouvu, ať jde za mnou!“ (1 Mak 2, 27). Nepřímé přirovnání Jana Žižky k iniciátorovi židovské vzpoury nepostrádalo vnitřní logiku. Stejně horlivě jako vedl Matatijáš se svými syny (nejznámější z nich je Juda Makabejský) vyvolený židovský lid v Hospodinově jménu do boje proti „pronárodům“, hájil sveřepý hejtman svaté boží pravdy, shrnuté ve čtyřech artikulech pražských, proti římskému a uherskému králi Zikmundovi, křížáckým oddílům i domácím nepřátelům.

Neméně zajímavé jsou novozákonní konotace. Ve Skutcích apoštolských se píše o několika tisících Židů, kteří se stali horlivými stoupenci Kristova zákona (Sk 21, 20), avšak v souvislosti s Žižkou nás spíše upoutá výrok apoštola Pavla: „Kdo stojí v čele, ať je horlivý“ (Ř 12, 8). Ten, kdo horlivý není a neplane vášnivým zaujetím pro Krista a jeho zákon, nemůže být dobrým a úspěšným vůdcem. Žižka jím byl právě proto, že se s husitským chápáním božích pravd bytostně ztotožnil, jejich prosazení považoval za nejvlastnější smysl sklonku svého života a podřídil jim veškerou svou činnost. To také bylo, dle husitského přesvědčení, hlavní příčinou jeho vojenských úspěchů, neboť Bůh poctil svou přízní toho, v němž shledal upřímného a oddaného vykonavatele i šířitele spasitelných pravd.

Většinu husitů přitom nezajímalo, že Apoštol povoloval výhradně boj duchovní, neboť křesťan má milovat „bližního svého jako sebe samotného“ a láska k bližnímu je „naplněním zákona“ (Ř 13, 9–10). Jedinou zbrojí, kterou křesťan disponuje, je duchovní zbroj a jedinou zbraní, která vše přemáhá, pravda božího slova. Proto, apeloval Pavel, „oblečte se v Pána Ježíše Krista“ (Ř 13, 14) a dokončete svou duchovní proměnu, staňte se opravdovými křesťany. To je stěžejní předpoklad spasení. Duchovní pojetí rytířství, s nímž v Pavlových stopách vystupovalo rané husitství a jež akcentovali Jan Hus, Jakoubek, Mikuláš z Pelhřimova a zvláště kategoricky Petr Chelčický, se však prolínalo i střetávalo se světským chápáním rytířství jako vojenské služby spjaté s povinností bránit a šířit boží pravdy s mečem v ruce i za cenu prolité krve. S výbuchem husitské revoluce se prosadil, vzdor výhradám bohoslovců a filozofů, světský výměr božího rytíře, bojujícího ve jménu Kristově, avšak inspirujícího se činy starozákonních vojevůdců, zejména Jozue a Judy Makabejského.²⁹ To byl i případ Žižkův, v jehož dochovaných písemnostech počet odvolávek na Starý zákon trojnásobně převažuje nad novozákonními odkazy.

Pověst mimořádného „horlitele pro boží zákon“ umocňovala Žižkovo charisma, ve značné míře podmíněné též vojenskou zkušeností, načerpanou též v zahraničí, a nespornou autoritou.³⁰ Některé indicie dokonce naznačují, že za pozoruhodnou osobnost byl někdejší trocnovský zeman považován už před svým vstupem na velkou dějinnou scénu, tedy před 30. červencem 1419.

²⁹ K tomu SOUKUP, P.: *Dvojitý ideál křesťanského rytíře v husitském období*. Český časopis historický 99, 2001, s. 1–32; Týž, *Rytíři ducha na pražské univerzitě. Jakoubkovo kázání Abicamus opera tenebrarum*. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, edd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup. Praha 2004, s. 413–431; Týž, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha 2011, s. 280–313.

³⁰ GRAUS, F.: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*. Göttingen 1987, s. 491.

V neuberském rukopisu *Starých letopisů českých*, kompilaci sestavené v letech 1510–1515, je totiž charakterizován jako „čeledín najzvláštnější krále Václava“.³¹ Tuto formulaci posléze mechanicky převzaly i další texty Starých letopisů, takže zakotvila v historické paměti.³² Superlativ *nejzvláštnější* má v daném kontextu význam *zcela (naprosto) jedinečný, ojedinělý, respektive výjimečný*. Stupňování adjektiva *zvláštní* přitom bylo (a stále je) vzácné, takže lze oprávněně předpokládat jeho expresivní působení.³³ Přesto není snadné rozhodnout, zda si Žižkovu výjimečnost skutečně uvědomovali příslušníci a návštěvníci královského dvora, na němž budoucí husitský hejtman v předvečer revolučního výbuchu zřejmě sloužil jako vrátný, tedy člen panovníkovy ostrahy. Není vyloučeno, že jde o pozdní parafrázi výše uvedeného výroku Vavřince z Březové a zároveň o součást procesu „mytologizace“ husitství, zřetelné patrného na rozhraní 15. a 16. století. Ani tato dílčí výhrada však jedinečnost Žižkovy osoby nesnižuje.

Ptáme-li se, v čem zjevná výlučnost spočívala, lze odkázat nejen na dlouhou sérii Žižkových vojenských úspěchů, ale jistě také na vojevůdcovo psychické ustrojení a na dojem, jakým na lidi působil. Svou roli v tom samozřejmě hrál tělesný defekt, ztráta oka v dětském věku, zvyrazňující hejtmanův zjev, a později (snad) úplná slepota, propůjčující jeho vítězstvím až zázračný ráz. Nicméně ani tyto okolnosti beze zbytku nevysvětlují renomé mimořádného horlitele pro boží zákon. Muselo tu být ještě něco víc, především už zmíněná oddanost husitskému pojetí božího zákona, prokazatelně doložená v dochovaných hejtmanových písemnostech. Čtyři z celkového počtu deseti kusů obsahují ve stručném znění proslulé pražské artikuly, lapidární shrnutí husitského programu nápravy církve a společnosti v souladu s nepochybnitelnými svatými pravdami,³⁴ další dvě se pak výslovně dovolávají božího zákona.³⁵ I ze zbývajících listů (včetně kreditivu vystaveného poslu Rybkovi) číší hluboký respekt, úcta a pokora k Všemohoucímu.³⁶ Upřímný vztah k Bohu, který věřícímu prokáže milost pouze v případě, dodržuje-li a prosazuje-li jeho nařízení, prostupuje veškerými Žižkovými listy i listinami, jež z titulu husitského hejtmana signaloval.³⁷

³¹ *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová. Praha 2018, s. 166.

³² Například *Staré letopisy české z vratlavského rukopisu*. s. 19; *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, edd. Miloslav Kaňák – František Šimek. Praha 1959, s. 51.

³³ ČERNÁ, A. M.: *Kronikářovy emoce*. *Mediaevalia historica Bohemica* 20/1, 2017, s. 227–240, zde s. 233.

³⁴ Jsou to smlouva o příměří s Oldřichem z Rožmberka, datovaná 18. listopadu 1420, list plzeňskému svazu z počátku roku 1421, nesnadno datovatelný list vydaný v Prachaticích (23. listopadu 1420 či 20. listopadu 1422) a takzvaný Žižkův vojenský řád, zřejmě z podzimu 1423. Nejlépe jsou všechny tyto písemnosti vydány v publikaci *Staročeské vojenské řády*. Hájek. Vlček. Žižka, listy a kronika. ed. František Svejkovský, Praha 1952, s. 9–10 (č. 1), 11–12 (č. 2), s. 19 (č. 7), s. 23–27 (bez čísla).

³⁵ Takzvaný druhý list Domažlickým, datovaný do podzimu 1421 či 1422 a list, adresovaný 1. dubna 1423 do Náchoda a České Skalice. *Tamtéž*, s. 17–18 (č. 6), 21–22 (č. 9).

³⁶ Viz pověřovací list Rybkovi k jednání v Třeboni je datován 10. ledna 1422, první list Domažlickým asi z jara 1421, uznání Zikmunda Korybutoviče správce Českého království dne 11. června 1422 a list Bernardovi a Bartošovi z Valečova, který byl vydán 26. března 1423. *Tamtéž*, s. 13 (č. 3), 14 (č. 4), 15 (č. 5–6), 20 (č. 8).

³⁷ Eviduje je SPUNAR, P.: *Soupis písemné pozůstalosti Jana Žižky z Trocnova*. Jihočeský sborník historický 43, 1971 (zvláštní číslo k 500. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova, s. 46–49); Týž, *Repertorium auctorum Bohemorum provecium idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans, Tomus II*. *Warsaviae – Pragae* 1995, s. 53–58 (č. 41–55). Jejich obsáhlý rozbor z hlediska, které nás tu zajímá, podal HOLEČEK, F. J.: *Několik poznámek k teologické inspiraci tábořského Božího bojovníka dvacátých let 15. století ve světle indicí Žižkových listů a vojenského řádu*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 195–276. Už dříve PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba II*. s. 165–196; FLEGL, M.: *Jan Žižka ve světle svých listů*. Jihočeský sborník historický 38, 1969, s. 169–177; Týž, *Žižkův boj s hráchem*. *Křesťanská revue* 36, 1969, s. 84–86.

Naplňovat boží zákon jako nejvyšší normu nadřazenou počínání každého křesťana považoval vojevůdce za svou povinnost, za svůj úděl i za své poslání na pozemském světě do té míry, že si osoboval roli prodloužené a trestající boží ruky, nelitostně dopadající na všechny, kteří hřeší proti Kristovým pravdám, nezpochybnitelné podmínce spásy. Postavení vrchního polního hejtmana v tábořském a posléze ve východočeském svazu mu propůjčovalo i soudcovské pravomoci. To mu dávalo dle jeho přesvědčení právo pronásledovat a trestat netoliko zjevné protivníky čtyř pražských artikulů, ale také husity, pokud se vůči božímu zákonu provinili. Odtud plynuly jeho ostré zákroky proti tábořským pikartům a takzvaným adamitům, stejně jako proti husitům pražského směru, pokud dle hejtmanova mínění pošpinili boží zákon. Přitom si usurpoval právo stíhat i osoby duchovního stavu, což mu táborští kněží vyčítali s tím, že si přivlastňuje kompetence, které světské moci nepatří.³⁸ Žižka byl ovšem skálopevně přesvědčen o správnosti svého postupu, neboť právě kněží - kazatelé se mohou snadno stát svědci lidu.

Vzeme-li v potaz známé případy, kdy Jan Žižka proti husitům tábořského i pražského směru nekompromisně zasáhl, rychle zjistíme, že téměř všechny souvisely se zlehčováním, hanobením či přímo popíráním významu svátosti oltářní. Husitský vojevůdce se striktně držel názoru, že v eucharistii je po konsekraci celebrujícím knězem přítomen Kristus skutečně i tělesně, že přijímáním těla a krve Páně navazuje věřící přímý kontakt s božstvím, že tak získává duchovní posilu pro namáhavý boj s Antikristem a že tento akt, uskutečňovaný přinejmenším jednou týdně, eventuálně před bitvou, je nejen nezbytný a užitečný, nýbrž striktní podmínkou spasení, danou Ježíšovými slovy: „Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den“ (J 6, 54). Kdo Kristovu tělesnou přítomnost v svátosti oltářní zpochybňoval, popíral, nebo dokonce posměšně negoval, byl podle Žižky kacír a zasloužil, pokud svůj postoj nezměnil, jednoznačně trest smrti. Hejtmanovo naléhání na fyzickou likvidaci tábořských kněží Martina Húska a jednookého Prokopa, exekuce, kterou vykonal v Klokotech nad dopadenými pikarty a jejich vůdcem knězem Petrem, přezdívaným Kániš (tj. žvanil, kecal),³⁹ či exekuce, již vlastnoručně vykonal na pražském husitském knězi, který v bitvě u Strauchova dvora (4. srpna 1423) nesl monstranci s božím tělem v čele vojska bojujícího proti slepému vojevůdci, jsou dostatečně názornými příklady.⁴⁰ Mimo jiné vypovídají též o jeho vnitřní zanícenosti a horlivosti pro boží zákon.

Kdo je horlivý, bývá zpravidla i temperamentní a emocionální, což zpětně dokládá, že absence přívlastků *prozíravý* a *rozvážný* měla v Žižkově případě nesporné oprávnění. Prudké a emotivní reakce se na první pohled neslučují s obrazem nepřemoženého vojevůdce, jenž nemohl dosáhnout bojových úspěchů bez pečlivého, střízlivého a racionálního vyhodnocení situace. Tento rozpor je však pouze zdánlivý. Žižka dokázal zužitkovat vlastní dlouholetou vojenskou zkušenost a zvolit vždy optimální řešení, nejednou na poslední chvíli, což nebylo myslitelné bez rozhodnosti, vlastní temperamentnímu a energickému člověku. S tím úzce souvisela schopnost improvizace, uplatňovaná zvláště v momentech, kdy mu hrozila téměř jistá zkáza (únik z obklíčení na vrchu Vladařův v listopadu 1421, respektive z obleženého Kostelce nad Labem v červnu 1424).⁴¹ Všechny tyto skutečnosti umocňovaly Žižkovu pověst záračného velitele, kterému v očích jeho přívrženců pomáhal Bůh a dle přesvědčení protivníků d'ábel. Na každý pád potvrzovaly výjimečnost a jedinečnost husitského válečníka. V tomto smyslu naplňoval Jan Žižka

³⁸ MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Tábořem*. s. 34.

³⁹ K původu přezdívkou MAUR, E.: *Příspěvky k prosopografii tábořského kléru*. In: Vindemia. Sborník k 60. narozeninám Ivana Martinobského, edd. Lenka Bobková – Kristina Kaiserová. Ústí nad Labem 1997, s. 17–32, zde s. 25–27.

⁴⁰ FRB V, s. 475, 493–495; *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*. s. 99.

⁴¹ FRB V, s. 525; *Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy)*. s. 136.

středověkou etymologii latinského pojmu *miles* (rytíř), odvozovanou Jakoubkem ze Stříbra ze slovního obratu *unus ex mille electus*, tj. jeden vyvolený z tisíce.⁴²

Husův přítel a spolupracovník měl ovšem původně na mysli *božeho rytíře*, jenž v souladu s Kristovými zásadami a směrnicí sv. Pavla vede výhradně duchovní zápas a odměnou mu je věčný život ve vítězném nebeském království.⁴³ Světský bojovník, natož šlechtic však považoval za svou povinnost, danou svým postavením ve společnosti, bojovat za křesťanské pravdy mečem tělesným. Byla to nedílná složka chápání šlechtické cti. Proto středověcí rytíři vzhlíželi k dávným hrdinům, v jejichž činech nacházeli vzor a inspiraci. Na sklonku středověku vykrystalizoval v západokřesťanské Evropě kult devíti reků, z nichž tři náleželi antickému (Hektor, Alexandr Makedonský, Caesar), tři starozákonnímu (Jozue, David, Juda Makabejský) a tři evropskému rytířskému světu (král Artuš, císař Karel Veliký, křižácký vůdce Gottfried z Bouillonu). Jako jeden z prvních je kolem roku 1300 ztvárnil slavný Giotto.⁴⁴ V českém prostředí se jejich obliba rozvinula až ve druhé polovině 15. století,⁴⁵ do té doby se pozornosti těšili pouze někteří, zejména Alexander Makedonský,⁴⁶ přičemž husitští bojovníci preferovali starozákonní válečníky. Žižkovy činy i písemnosti jednoznačně ukazují, že se husitský hejtman řídil vzorem Jozuovým a Judovým, leckdy však kráčel (například při dobývání Prachatic) též ve stopách Alexandra Makedonského, hrdiny dvorsko-rytířské literatury, jejíž zásluhou se s činy antického panovníka seznamovali příslušníci vyšší i nižší šlechty a posléze též měšťanstva.⁴⁷ Vítězství božího zákona se Žižka, řečeno s nadsázkou a zjednodušeně, snažil prosadit drsnými starověkými způsoby, které Jakoubkovi, Mikulášovi z Pelhřimova i řadě dalších husitských kněží nebyly po chuti a kterým by odepřel souhlas také Jan Hus.⁴⁸

V jiných aspektech ale úspěšný vojevůdce vysoké nároky, kladené na božího bojovníka předními husitskými mysliteli, naplňoval. Eucharistii sub utraque specie chápal a ctil jako Kristův příkaz, respektoval slovo boží, obsažené v Bibli a šířené prostřednictvím kázání i duchovních písní, a neválel pro hmotný zisk či slávu, nýbrž výhradně pro vítězství božího zákona. Majetek nehromadil, spíše jím pohrdal a spokojil se s tím, co mu stačilo k životu. Jediné co si v revoluční době pořídil, byl hrádek, příznačně nazvaný Kalich a vybudovaný roku 1421 na vysoké skále nedaleko Litoměřic.⁴⁹ Zároveň změnil svůj predikát a začal se psát z *Kalicha*; eucharistický kalich nalézáme i na jeho pečeti, kterou užíval jako táborský hejtman.⁵⁰ Svým spolubojovníkům a přívržencům se jevil jako ideální boží bojovník a vyznavač husitských zásad. Uvědomme si, že

⁴² Blíže SOUKUP, P.: *Reformní kazatelství*. s. 194, 262–253.

⁴³ *Tamtéž*, s. 269. 278–279.

⁴⁴ HUIZINGA, J.: *Podzim středověku*. Praha 1999, s. 111–112; DUBY, G.: *Věk katedrál. Umění a společnost 980–1420*. Praha 2002, s. 254; NEJEDLÝ, M.: *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku*. Praha 2003, s. 252, 301–302, 330. Ještě ve 14. století však nebyl jejich počet ustálen a mezi příkladnými hrdiny se objevují i jiná jména, například Robert Guiscard. Viz MONTANELLI, I.: *Dante a jeho doba*. Praha 1981, s. 247.

⁴⁵ KUTHAN, J.: *Stavební dílo Lva (+1485) a Zdeňka Lva (+1535) z Rožmitálu*. Sborník Národního muzea, Řada A – Historie 61, 2007, s. 53–65, zde s. 54–55; Týž: *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a Jagellonců. I. Král a šlechta*. Praha 2010, s. 290–293.

⁴⁶ IWAŃCZAK, W.: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha 2001, s. 68–69, 95–96, 120, 122.

⁴⁷ *Alexandreida*, ed. Václav Vážný. Praha 1963, s. 95; Blíže ČORNEJ, P.: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. 2., opravené a doplněné vydání, Praha – Litomyšl 2003, s. 213–216.

⁴⁸ Hus interpretoval starozákonní války jako předobraz křesťanského duchovního boje. K tomu SOUKUP, P.: *Reformní kazatelství*. s. 288.

⁴⁹ LEHKÝ, I. – SÝKORA, M. (ed.): *Kalich a Panna. Hrad Jana Žižky*. Most 2016, s. 24–33, 59–189.

⁵⁰ Viz listinu ze dne 18. listopadu 1420 uloženou ve Státním oblastním archivu Třeboň, sbírka Historica 216. K symbolice pečeti RŮŽEK, V.: *Ikonografie pečeti Jana Žižky z Trocnova*. s. 501–507.

dle husitského mínění byly sakrální prostory vyhrazeny pouze pro eucharistii a pro boží slovo ve formě kázání či duchovního zpěvu. Pozornost věřících přítomných v kostele se měla upínat právě tímto směrem, k Bohu, a nesměla být rušena žádnými jinými podněty. Chyběla zde proto zobrazení svatých, varhanní hudba i vícehlasý zpěv, prostě vše, co mohlo odvracet mysl i smysly shromážděných křesťanů od soustředění na Boha jakožto nejvyšší pravdu, krásu i dobro.

Skromný, zásadový, přísný a neúplatný velitel projevoval takřka samozřejmé porozumění pro své vojáky a jejich běžné starosti. Často zmiňovaná pasáž ze Žižkova listu, v němž žádá Domažlické, aby měli „chléb, pivo, obrok koňům připravený“, není jediným dokladem jeho péče o běžný vojenský provoz.⁵¹ Jindy zase intervenoval ve prospěch vdovy Kučtajnové, která měla v Domažlicích uloženy „peřiny a šactvie“. Zájem, který manifestoval v této víceméně bagatelní záležitosti, nesporně zvyšoval hejtmanovo renomé a představoval ho v roli muže, zajišťujícího průchod spravedlnosti.⁵² Díky zprávě, obsažené ve Starých letopisech, víme, jak se v Žižkově vojsku po vítězné bitvě dělila dle starozákonního vzoru kořist. Co zůstalo, vynesli „kraděři“ na rynek a spálili.⁵³ Bylo to v souladu s takzvaným Žižkovým vojenským řádem, který prozrazuje, že se na takovém rozhodnutí podíleli i zástupci obce „robotězuov“, sdružující zřejmě prosté bojovníky a existující vedle obce panské, rytířské a měšťské.⁵⁴

Samotný Žižka se životním stylem od běžného vojáka asi příliš neodlišoval. Od počátku svého působení na husitské straně plnil úlohu polního velitele, jenž většinu času trávil na vojenských taženích, ať už v sedle koně, ve stanu či v dočasném příbytku, avšak neustále ve společenství svých bojovníků. Tím se posilovala jejich oddanost hejtmanovi i vědomí sounáležitosti v rámci zápasu za vítězství husitského programu. Zároveň tato skutečnost vysvětluje, proč se Žižka delší čas nezdržoval na Táboře, v Písku a později ani v Hradci Králové, byť zde všude měl jistě obydlí připravené k trvalejšímu pobytu. Svým naturelem byl voják, který potřeboval být v akci a zároveň již od dávných let přivykl nezaměnitelné atmosféře, panující v bojových družinách a vojenských oddílech. I tyto okolnosti nepochybně přispěly k tomu, že byl vnímán (a to nejen svými spolupracovníky a vojáky) jako „bratr Žižka“. Rodinné a příbuzenské vazby sice udržoval (bratr Jaroslav mu byl takřka permanentně po boku), ale jeho druhou rodinou bylo vojsko. Pojmenování *sirotci*, které si po jeho smrti dali příslušníci jeho východočeského polního vojska a jež se rychle přeneslo na celý východočeský husitský svaz, přesvědčivě reflektovalo Žižkův význam i jeho oblibu v řadách radikálních husitů.⁵⁵

Každý, kdo se hlouběji zabývá životem nejslavnějšího českého válečníka, si musí položit otázku, jaké důvody přiměly nepříliš známého nižšího šlechtice, aby na prahu stáří, přibližně jako šedesátník, vstoupil razantně na dějinné jeviště a spojil poslední léta fyzického bytí s naplňováním husitského programu.⁵⁶ Jiné vysvětlení než hlubokou vnitřní konverzi zřejmě nenalezeme. Uvědomme si, že Jan Žižka strávil značnou část svého života ve vojenské službě, že po určitý čas působil jako člen obávaných bojových družin, jejichž činnost se pohybovala daleko za

⁵¹ *Staročeské vojenské řády*. s. 17 (č. 6).

⁵² *Tamtéž*, s. 14 (č. 4). K listu nejlépe Eduard Maur, *Ještě jednou Kučtajn Žižkova listu Domažlickým*, Husitský Tábor 9, 1986–1987, s. 335–349.

⁵³ *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*, s. 186.

⁵⁴ *Staročeské vojenské řády*, s. 25.

⁵⁵ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an. I. Band. Von den Jahren 1419–1428*, ed. Franz Palacký. Prag 1873, s. 465 (č. 409); *Archiv český III*, ed. František Palacký. Praha 1844, s. 265 (č. 39); *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 48.

⁵⁶ Tento i další odstavce shrnují, zpřesňují a částečně doplňují poznatky i úvahy obsažené v druhé, šesté a sedmé kapitole mé monografie *Jan Žižka*, vydané až po odevzdání tohoto příspěvku k redakčnímu zpracování.

hranicemi zákona, a že, byť až úzkostlivě dbal na svou osobní čest, se dopouštěl těžkých kriminálních deliktů, tj. zabití, vražd, únosů spojených s vymáháním výkupného, loupeží i krádeží. Fakt, že tak mnohdy činil na zakázku, ho v žádném případě nezabavoval viny.⁵⁷ Úplnou amnestii mu na jaře 1409 udělil král Václav IV., pravděpodobně na základě přímluvy některého mocného a vlivného přímluvce.⁵⁸ V obecném veřejném mínění měl Žižka pověst lapky a škůdce, jehož nejspřavedlivější Soudce pošle v průběhu Posledního soudu do věčného pekelného žaláře, kde bude navždy úpět v nevýslovných mukách.

Bývalý trocnovský zeman si tuto skutečnost asi plně uvědomil až po svém návratu z polských služeb na pražský královský dvůr, jehož osazenstvo se namnoze profilovalo v reformním duchu a podporovalo Husovy snahy. I když není přesně známo, kdy se Žižka v souměstí nad Vltavou usadil (nejpozději roku 1414), pražská atmosféra, prosycená úsilím o nápravu církve i společenských poměrů, ho strhla a pohltila. Ztotožnění se s reformním programem a aktivní podíl na zápasu o vítězství absolutních božích pravd skýtalo stárnoucímu Žižkovi naději, že ve chvíli, kdy se jeho fyzická smrt neodvratně přiblížila, odčiní své těžké hříchy a díky nekonečné boží milosti přece jen dosáhne spasení, ústředního cíle pozemského života každého křesťana. Vroucnost, oddanost i náruživost, či chceme-li horlivost, s jakými ke svému úkolu a poslání přistoupil, pramenily zřejmě ze stavu existenciální úzkosti, již královský dvořan ve vztahu k Bohu prožíval. Duchovní vnitřní přerod a pokání, které jako předpoklady pro nápravu poměrů zdůrazňovali Hus a Jakoubek, mu však nepostačovaly. Byl svou podstatou šlechtic a voják, jenž v případě nutnosti neváhal zabíjet. Ve službách svého nového pána, Ježíše Krista, si počínal, jak byl zvyklý po celý dosavadní život. Vzal do ruky meč a zahájil boj proti Antikristovi, symbolu i synonymu veškerého zla a hříchu.⁵⁹

Nebyla to cesta snadná, avšak široká a pohodlná cesta ke spáse nevede. Žižka se několikrát ocitl v ohrožení života (na Vítkově ho z rukou dotírajících křižáků vysekali táborští cepníci),⁶⁰ jednou dokonce unikl chystanému atentátu.⁶¹ Stalo se tak zásluhou královéhradeckého kněze Ambrože, v němž vojevůdce pravděpodobně našel „dobrého kněze“, který jej vedl tak, aby ve své víře nezbloudil.⁶² Nejvážnější újma ho potkala při druhém obléhání hradu Rabí, v červnu 1421, kdy utrpěl těžké zranění zdravého oka. Bez ohledu na fakt, zda pozbyl zrak úplně, nebo si uchoval jeho zbytky, prodělával po dlouhé týdny léčby náročnou zkoušku, jejíž obtížnost si sotva dovedeme představit. Jistě si v nastalé kruté tmě, zmítán pochybami, kladl otázku, zda jej Bůh potrestal za nestatečnost (tj. nedostatečnost) při vedení božího zápasu, nebo ho trápí jako biblického Joba, aby se přesvědčil o hejtmanově věrnosti svatým pravdám. Právě kniha Job (7, 1) srovnává pozemský život člověka s vojenskou službou (*Militia est vita hominis super terram*). V každém případě vstal v srpnu 1421 z lůžka změněný člověk, rozhodnutý pro svého nejvyššího pána a velitele učinit ještě více, než vykonal dosud. V čele vojska se objevil Žižka, který budil svých v řadách nepřátel podstatně větší děs než dříve. Víze vítězných božích pravd se ještě pevněji prolula s vojevůdcovou touhou dosáhnout spásy.

⁵⁷ *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, ed. Adolf Kalný. Třeboň 1993, s. 49–52; *Archiv český XXXVIII (Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457)*, ed. František Hoffmann, Praha 2000, s. 43 (č. 27), 38 (č. 23), 49 (č. 33).

⁵⁸ MILLAUER, M.: *Diplomatisch-historische Aufsätze über Johann Žižka von Trocnow*. Prag 1824, s. 29–31; TOMEK, W. W.: *O rodu a počátcích Jana Žižky až do prvního vystoupení jeho co vůdce lidu*. Časopis Musea království Českého 50, 1876, s. 193–212, zde s. 199–201.

⁵⁹ K husitskému pojetí Antikrista detailně CERMANOVÁ, P.: *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a víze husitské doby*. Praha 2013, s. 55–66.

⁶⁰ *FRB V*, s. 388.

⁶¹ Text *M Starých letopisů českých*, Národní knihovna ČR, sign. XIX A 50, fol. 285^v–286^r.

⁶² MOLNÁR, A.: *Žižkův kněz*. Kostnické jiskry 73, 3. 8. 1988, č. 26, s. 3; 17. 8. 1988, č. 27, s. 3; 31. 8. 1988, č. 28, s. 3; 7. 9. 1988, č. 29, s. 3; 14. 9. 1988, č. 30, s. 2–3; 21. 9. 1988, č. 31, s. 3.

Nastíněnou hypotézu nepřímo potvrzuje pasáž, tvořící součást takzvaného Žižkova vojenského řádu a uvedená zde pro svou důležitost v plném znění: „A tak budeme-li zachovávat, činiti a plniti artikule svrchupsané a spasitedlné, Pán Bůh bude s námi svú svatú milostí a pomocí, neb to přísluší k boji Božimu tak činiti, dobře, křesťanský, v lásce zřízení, v bázni Boží živu bejti, své žádosti, potřeby i naděje v Pánu Bohu setrvale bez pochybení položiti, čekající od něho věčné odplaty.“⁶³ Tato jediná věta obsahuje v kostce Žižkovo vyznání víry. Byla to víra čistá, hluboká, upřímná, vojácky přehledná a jednoduchá, nezatížená teologickými spekulacemi, respektující husitské katechismy⁶⁴ a vědomá si mezí lidské existence v porovnání s dokonalostí „nestvořené a na věky pozehané Trojice svaté.“⁶⁵ Kdo působí v rámci tohoto vyznání, je správný křesťan, kdo se z něho vymyká, zasluhuje nápravu, avšak v případě zatvrzelosti přísný trest jako zjevný hříšník, ne-li kacíř. Je to prosté a srozumitelné. Žižkova nekomplikovaná víra zasluhuje i po staletích respekt, byť s jeho skutky nemusíme souhlasit. Takový člověk nikdy nemohl přistoupit na kompromis se Zikmundem Lucemburským nebo s římskou církví, odmítající husitský program. Ztratil by jakoukoliv naději na život věčný.

Žižkův pocit vlastní nedokonalosti a nedostatečnosti vyplýval z vědomí nespelnitelnosti božích nároků vznášených na Kristovy rytíře. Leč právě nemožnost překonat limity pozemské existence a touha co nejvíce se přiblížit ideálu božiu bojovníka podněcovala husitského hejtmana k ještě důraznějšímu vystupování proti Antikristovi. Důslednost s jakou si přitom počínal, budila postupně stále větší rozpaky mezi husity sdruženými v pražském a částečně i v tábořském svazu, ba vyvolala i pokusy nesmiřitelného vojevůdce zastavit, či alespoň přimět k rozvážnějšímu postupu. Když se to 14. září 1424 konečně podařilo, zbýval Žižkovi necelý měsíc života.⁶⁶

Není ale vůbec jisté, jak by se poměry vyvinuly, kdyby polní velitel onemocněl, které ho postihlo u Přibyslavi, přemohl. O trvalosti dohody uzavřené na Špitálském poli si nedělal iluze.⁶⁷ Jeho postoj se nelze divit. Uznával-li, že si Bůh vyvolil husitskou část českého národa, aby vedla zápas za nejvyšší pravdy a nápravu celého křesťanstva, musel vojevůdce sám sebe zákonitě vnímat jako součást vyvoleného božiu zástupu, v jehož čele stál. Tyto myšlenky však byly ve vztahu k Bohu příliš opovážlivé a hraničící s pýchou (*superbia*), jedním ze sedmi smrtelných hříchů a kořenem zla, tradičně zobrazovaným v podobě jezdce padajícího z koně. Žižka však hodlal sedět pevně v sedle, a proto pýchu přemáhal pokorou (*humilitas*), patřící do souboru sedmi křesťanských ctností.⁶⁸ Jako úspěšný velitel, jemuž vítězná střetnutí přinášela slávu, uznání i obdiv, nepochybně pociťoval vnitřní tenzi. Vzrostlé sebevědomí a nebezpečí slavomamu vyvažoval akcentováním vlastní nedokonalosti. Nesměl zpychnout, protože by podlehl smrtelnému hříchu, a tím by ztratil i oprávnění vést nadosobní zápas za boží pravdy. Naopak, musel v sobě neustále pěstovat skromnost a pokoru, propůjčující jeho snahám věrohodnost a legitimitu. Zaznívá-li občas z laického publika dotaz, proč se Jan Žižka nestal českým králem, máme po ruce snadnou odpověď. Alegorie Pokory nenosí na své hlavě korunu, nýbrž po ní šlape.

⁶³ *Staročeské vojenské řády*. s. 26–27.

⁶⁴ Kromě Husova *Jádra učení křesťanského* lze odkázat na texty, které shromáždil a vydal HAVELKA, E.: *Husitské katechismy*. Praha 1938, s. 177–206.

⁶⁵ *Staročeské vojenské řády*, s. 27.

⁶⁶ ČORNEJ, P.: *Světla a stíny husitství*. s. 163–173.

⁶⁷ Odkazují zde na jeho tradovaný výrok: „Toho míru tak bude dlouho jako po smiešení u Konopiště.“ Viz *Staré letopisy české z vratslavského rukopisu*, s. 48.

⁶⁸ HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha 1991, s. 360, 383; GROLLOVÁ, J. – RYWIKOVÁ, D.: *Militia est vita hominis. Sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*. České Budějovice 2013, s. 90–92, 134–145, 182–193.

V katolické dějinné paměti vystupuje Jan Žižka jako ničitel klášterů a kostelů. Jeho nelitostný postoj vůči řeholníkům a jejich příbytkům dosvědčují i prameny husitské provenience. Sakrální stavby, sloužící husitským bohoslužbám a kázání slova božího, však nebořil. Hejtmánovy tělesné ostatky byly příznačně (a nepochybně v souladu s jeho poslední vůlí) uloženy v královéhradeckém chrámu sv. Ducha, před velkým oltářem, tedy na místě tradičně vyhrazeném pro fundátory kostela a významné osobnosti.⁶⁹ Zde, v posvěceném prostoru a působišti kněze Ambrože, očekával obávaný, uctíváný i hluboce věřící vojevůdce verdikt Posledního soudu. Snad ho na onen svět doprovázela útěšná slova Pavlovy epištoly Římanům: „Mzdou hříchu je smrt, ale darem Boží milosti je život věčný, v Kristu Ježíši, našem Pánu“ (Ř 6, 23).

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.
Praha
Česká republika
petr.cornej@seznam.cz

⁶⁹ *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*, s. 100; *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, s. 48.